

LATIN-AMERIKA AZ ÚJ ÉVEZRED KÜSZÖBÉN

Buzás Sándor

tudományos munkatárs, MTA Világgazdasági Kutatóintézet – sbuzas@vki.hu

A latin-amerikai térség országainak gazdasági teljesítményét a következő években, és hosszabb távon egyaránt, három fő tényező befolyásolhatja. Az országok stabil demokratikus berendezkedésének, a külső világ-gazdasági hatásoknak és a regionális együttműködés terén elért eredményeknek említésével természetesen nem mondunk semmi meghatározóan újat. Latin-Amerika esetében mégis mindhárom említett tényezőnek kiemelt fontosságot kell tulajdonítanunk napjainkban, erre kényszerítenek az elmúlt három év eseményei.

A régióban a nyolcvanas évek stagnálása után a kilencvenes évek kétségtelenül a fejlődés, a pozitív változások jegyében zajlottak. A tíz év átlagában mért évi 3-4 %-os GDP-növekedés – tekintetbe véve, hogy két válság, hullámvölgy is akadályozta a folyamatos fejlődést – optimizmusra adhatna okot. Latin-Amerika országai azonban még nem jutottak el a gazdasági stabilitásnak arra a szintjére, hogy újra meg újra ne a különböző külső és belső eredetű egyensúlyzavarok okozta nehézségekkel kapcsolatos „tűzoltó” munkákra kelljen fordítaniuk erőforrásaik döntő többségét. A kilencvenes évek két 4-5 éves ciklusra bontható. Az elsőben megindultak a reformok, gyorsult a privatizáció és a világ-gazdaság felé nyitás. Ekkor a régió növekedésében másfél-két éves visszaesést és az eladósodottság növekedését okozó mexikói válságért még határozottan a reformok túlzott gyorsaságát, az egyes lépések nem megfelelő összehangoltságát tették felelőssé. A

második öt éves ciklus első három éve a növekedés, a reformok továbbvitele, a regionális kapcsolatok erősödése, valamint – a kereskedelem és a külföldi beruházások által – a világ-gazdaság vérkeringésébe történő egyre nagyobb mértékű bekapcsolódás jegyében telt. Az 1998-as ázsiai válság azonban olyan külső sokként érte a régiót, amely felszínre hozta a továbbra is meglevő belső strukturális problémákat. Ezek önmagukban valószínűleg nem jártak volna olyan teherrel, amely újabb belső eredetű válság kirobbanásához vezethetett volna (legalábbis nem rövid távon). Azaz önmagukban tovább görgethetők lettek volna. Az exportpiacok szűkülése és a befektetői bizalom megingása azonban olyan helyzetet teremtett, amelyben a térség országai kénytelenek voltak szembesülni valódi belső problémáikkal. Így az ázsiai válság hosszú távon akár pozitívan is befolyásolhatja a térség országainak fejlődését, amennyiben a reformok továbbvitelére kényszeríti a régió országait. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy erre a válságra érettebben reagáltak, mint az 1995-ös mexikóira, nem adták fel az eddig elért eredményeket, nem következett be visszalépés a gazdasági reformok terén. Más kérdés, hogy a társadalmi reformokban csak azért nem beszélhetünk visszalépésről, mert a megelőző tíz évben nem volt érdemi előrelépés.

A térség gazdasági pillanatképe

Az ázsiai válság hatására 1999 a régió gazdasági számára a kilencvenes évek legna-

gyobb kihívását hozta. Az ázsiai felvevőpiac összeomlása érzékenyen érintette a latin-amerikai exportot. Nemcsak a kereslet csökkenése okozott nehézségeket, hanem az export szerkezete is, mivel legnagyobb részét az alacsony feldolgozottságú termékek (elsősorban mezőgazdasági termékek és ásványkincsek) teszik ki, s ezek árának számottevő csökkenése is sújtotta a térséget. Mindezekon túl, a befektetői bizalom megingása már 1998-ban nehezítette a külföldi források elérését. Végül pedig – mivel Brazília 1999 januárjában kénytelen volt feladni túlértékelt realja árfolyamának védelmét – több országban elkerülhetetlenné vált a valuta leértékelése. Brazília után ehhez a módszerhez folyamodott 1999-ben Chile, Kolumbia és Ecuador is.

Mindezek következtében 1999-ben a kontinens egészének GDP-je stagnált. Az egyes országok teljesítménye között azonban nagy különbségek voltak és vannak, ami felhívja a figyelmet arra a tényre, hogy amikor Latin-Amerikáról beszélünk, akkor országok olyan csoportját vesszük egy kalap alá, amelyek helyzete, gazdasági fejlettsége a kétségtelenül meglévő közös vonások ellenére jelentősen különbözik. (A területi korlátok miatt e cikkben magam is kénytelen voltam számos általánosítással élni.) Összességében Latin-Amerikán belül is megfigyelhető egy észak-déli szakadás. Ennek oka egyrészt az USA közelsége, másrészt az, hogy a térség olajkincse döntő részt a Karib-medencében található.

1999 utolsó negyedévében már megfigyelhető volt a gazdaság növekedése, ami egyrészt Brazília meglepően gyors kilábalásának, másrészt annak volt köszönhető, hogy nagyrészt az USA gazdaságának megállíthatatlan növekedése következtében újra nőni kezdett a kereslet a világpiacra a térség exportcikkei iránt. Ehhez nagyban hozzájárult a térség valutáinak leértékelődése, ami annak ellenére, hogy a növekvő kereslet újra

megindította az árak növekedését, relatíve olcsóbbá tette termékeiket a világpiacra. E változások hatására a térség külkereskedelmi mérlege az 1998-as 32 milliárd dolláros hiány után 1999-ben már három és fél milliárd dolláros többletet mutatott fel. Alapvetően a külső világ gazdasági környezet alakulásának következménye, hogy 2000-ben már 4,1 %-kal nőtt a régió GDP-je, míg 2001-ben már csak 0,5 %-kal.

Latin-Amerikát sokáig (egészen a kilencvenes évek elejéig) a krónikus infláció hazájaként tartották számon, ezért is különösen fontos fegyvertény, hogy az ázsiai válság Ecuadoron kívül egyetlen országban sem gyorsította jelentősen az árak emelkedését. 2001 már az ötödik év volt, amikor a kontinensen az infláció 9 és 11 % között maradt. Ez a tény az országok gazdaságának és a gazdaságpolitikai döntéshozóknak az érettségét jelzi, s igen fontos szerepe van abban, hogy a régió visszanyerte, visszanyerje a külföldi befektetők bizalmát.

Bár a munkanélküliségi ráta 8-9 % között mozog, ami 1981 óta a legmagasabb érték, ebben azonban a gazdasági visszaesés mellett a privatizáció és az erősödő verseny következtében végrehajtott elbocsátások is szerepet játszanak. Tény, hogy esetünkben ez az érték fenntartásokkal kezelendő, hiszen például a csaknem 170 millió Brazíliában nem létezik megbízható adat az ország egészére vonatkozóan.

Az ázsiai válság hatásaként bekövetkező 1999-es visszaesés után a térség példás gyorsasággal talált vissza a növekedési pályára, azonban 2001-ben a teljes világ gazdaság és különösen az USA növekedésének lassulása által újabb külső eredetű sokk érte. A külső impulzusokra való nagyfokú érzékenység jelzi, hogy bár a kilencvenes évek sikerei kétségtelenül a gazdasági és társadalmi reformok beindításának eredményei voltak, azonban még mindkét területen nagyon sok olyan döntés van hátra, amelyeket a térség

országai nehézségük miatt eddig csak görgettek maguk előtt. Ilyen például a *társadalombiztosítás és az oktatás reformja, az infrastruktúra fejlesztése, a gazdasági szereket átalakítása*, néhány országban a *demokratikus intézményrendszer létrehozása, továbbépítése, illetve megszilárdítása*. Az elért sikereknek több esetben igencsak törekény a hátterük.

A demokratikus berendezkedés, illetve a regionális integrációs szervezetek (Mercosur, Andok Csoport) kiürülőben vannak, bár valószínűleg sikerül továbbra is életben tartani e szervezeteket, intézményeket. A mögüük hiányzó alapokat azonban nem lehet létrehozni pusztán politikai szándéknyilatkozatokkal. Persze, a szándékok is fontosak, sőt nélkülözhetetlenek az előrelépéshez, de elengedhetetlen, hogy megteremtsék a társadalmi háttérbázisukat. A társadalom rétegei közt tátongó szakadék áthidalása, az oktatás színvonalának emelése (s ennek mindenki számára elérhetővé tétele), az emberhez méltó életkörülmények megteremtése olyan feladatok, amelyekhez az elmúlt tíz év növekedése után joggal követel forrásokat a népesség mind nagyobb hányada.

Demokratikus berendezkedés

Az 1980-as és 1990-es évek fordulóján Latin-Amerika legtöbb országa drasztikus gazdasági átalakuláson ment keresztül. Ezzel párhuzamosan, 1988 és 1991 között Kuba kivételével a térség összes országában tartottak választásokat. Bár e választások szabad volta több esetben legalábbis megkérdőjelezhető a modern nyugati demokráciák mércéjével mérve, a politikai szabadság ilyen foka példa nélkül álló a térség történetében. Az elmúlt tíz év történései azonban nem igazolták azokat az elképzeléseket, amelyek a régió gyors demokratizálódását jósolták (remélték). Sokkal inkább jellemző, hogy az országok a demokratikus és az autoriter berendezkedés között ingáztak, és ezt teszik ma is. Ennek

oka elsősorban a társadalmi egyenlőtlenség, amely fogékonyra teszi a szegénységben élő tömegeket a populista érvekre. Másrészt a régió országainak demokratikus pártjai a korrupció, és a többség számára egyelőre még nem kézzelfogható gazdasági fejlődés következtében nem nyújtanak igazán vonzó alternatívát.

A korrupció jelentőségét azért sem szabad lebecsülni, mivel csak 2000-ben Brazíliában, Mexikóban és Chilében is olyan botrányokra derült fény, amelyek akár a kormány bukását is okozhatták volna, s a 2001 végén Argentínában bekövetkezett eseményekben is nagy szerepe volt annak, hogy a politikába, a demokráciába vetett bizalmat felörölte a hosszúra nyúlt recesszió, a politikusok tehetetlensége és a folyamatosan napvilágra kerülő korrupciós ügyek. Bár e folyamatok nyilvánvalóan nem csak a latin-amerikai térség sajátjai, a demokrácia helyi történetének rövidsége, a gazdasági nehézségek mind–mind fokozzák a választók bizalmatlanságát.

A katonai hatalomátvételek, a puccsok azonban máig „mindennaposak” a térségben, mindezek ellenére a földrészt kétségtelesen jól irányba fejlődött az utóbbi tíz évben. A kép nagyon vegyes, s nemcsak az egyes országok térnek el egymástól lényegesen a demokratikus berendezkedés szilárdsága szempontjából, hanem megesisik, hogy egy-egy ország néhány év alatt maga is megteszi az utat oda-vissza a demokrácia és a kvázi diktatúra között.

Pozitívan hat a térségre az egész világot átalakító globalizáció folyamata, hiszen ennek következtében egyre nagyobb külső nyomás nehezedik az országokra, hogy betartsák és erősítsék a demokratikus normákat. A külső erők azonban sok esetben csak a már létező demokratikus rendszereket ösztönzik a továbblépésre, míg az autoriter rendszerek átalakítását nem tudják kikényszeríteni. Azaz a demokratikus berendezkedés

felé vivő első lépésnek, a széles társadalmi bázison alapuló, és a hatalmi elit tagjai közt is meghatározóan jelenlevő szándéknak mindeképpen belülről kell fakadnia. A külső tényezők csak ezután juthatnak szóhoz a demokratikus átalakítás továbbvitelének ösztönzésével. S ekkor még nem is beszélünk a globalizáció, mint gazdasági jelenség olyan negatív hatásairól, amelyek az érintett országok gazdasági nehézségeinek fokozása révén a belső elégedetlenséget, a társadalmi robbanást, s ezen keresztül a populizmus térnyerésének, vagy éppen a katonai hatalomátvitelnek az esélyét növelik. A világ gazdaságot mozgató erők ugyanis elsősorban a gazdasági érdekek mentén rendeződnek, s csak másodsorban fektetnek hangsúlyt a társadalmi, erkölcsi igények, elvárások érvényesítésére.

Regionális integráció

A kilencvenes évek elején új lendületet kaptak a latin-amerikai integrációs törekvések. A már korábban is létező regionális csoportosulások jelentősége megnőtt, s 1991-ben útjára indult a térségben legnagyobb súlyú, gazdaságilag legjelentősebb, tisztán latin-amerikai kezdeményezés, a *Mercosur*. Emellett számos kisebb regionális szerveződés is működik, amelyek közül az úgynevezett *Andok Csoport* képvisel jelentős gazdasági erőt. Hosszú távon e szervezetek jelentősége abban is megnyilvánul, hogy tag-országaiak közösen lépnek fel a NAFTA további kibővítésének tekinthető FTAA (*Free Trade Agreement of the Americas*) tárgyalásain. A következő öt évben azonban az FTAA-nak közvetlen gyakorlati szerepe nem lesz a latin-amerikai országok életében. A tárgyalások alakulása, s elsősorban az USA viselkedése mégis döntő lesz abban az értelemben, hogy meghatározhatja a térség külpolitikai irányultságát, mozgásterét. A Karib-térséget kivéve nem teljesen egyértelmű, hogy a latin-amerikai országok az észak-amerikai

orientáció mellett döntenek. Lehetőségük van akár a csendes-óceáni térséget, akár az Európai Uniót preferálni, vagy akár csoportos befelé fordulás is elképzelhető. Részben ilyen törekvésnek tekinthető a Mercosur is, mert magas külső vámokkal működő vámunió.

A közép-amerikai térség országai (elsősorban Mexikó) számára természetesen az USA gazdasági teljesítménye a meghatározó. A NAFTA jelentőségének növekedése a hagyományosnál is erősebbé tette Mexikó és a Karib-medence országainak függését az Egyesült Államoktól. Tény, hogy még a Latin-Amerikára általában jellemző aránynál is nagyobb a külső tényezők szerepe gazdasági helyzetük rövid- és középtávú alakulásában. De a külső tényezők dominanciája nem jelenti azt, hogy a régió országainak karba tett kézzel kell várniuk sorsuk alakulását.

A Mercosurnak a kilencvenes években elért sikerei jelzik, hogy a térségen belüli együttműködés nagyban segítheti azokat a belső folyamatokat – mind gazdasági, mind politikai téren –, amelyek végigvitele elkerülhetetlen ahhoz, hogy a résztvevő országok helytálljanak a nemzetközi versenyben. A kezdeti sikerek mellett a Mercosur története sem mentes olyan feszültségektől, amelyek felhívják a figyelmet az integrációs folyamatok elmélyítésének fontosságára. De ennél is fontosabb, hogy a pusztán szervezeti keretek mögött valóban közös érdekeknek kell meghúzódnuk.

A Mercosur tagországok (Argentína, Brazília, Paraguay és Uruguay) közti kereskedelem liberalizálásán túl, ennek a szervezetnek alapvető feladata a demokratikus berendezkedés fenntartása és fejlődésének elősegítése. Ez a gazdasági egység az USA az EU és Japán után a negyedik legnagyobb a világon, már ma is több mint 200 millió fogyasztót tömörít, s a négy ország közös GDP-je meghaladja az 1000 milliárd USA dollárt. Hosszú távon mégis az teszi igazán

vonzóvá a beruházók szemében, hogy lehetőséget kínál a további terjeszkedésre, egy majdani közös dél-amerikai piac létrehozására. Chile és Bolívia már társult tagnak tekinthető, mivel szabadkereskedelmi megállapodás van érvényben velük (Chile teljes jogú tagságának elsődleges akadálya, hogy külső vámtételei alacsonyabbak annál, amit a Mercosur meghatározott). Folyamatosan tárgyalnak az EU-val, s ennek köszönhetően várhatóan 2005-től a két blokk között is érvénybe lép egy szabadkereskedelmi egyezmény. Az Andok Csoporttal szintén folynak ilyen irányú tárgyalások. Elképzelhető azonban az is, hogy létrejön az egész Amerikát szabadkereskedelmi blokkban egyesítő FTAA, s ennek következtében nem lesz szükség dél-amerikai közös piac létrehozására.

Az integrációs szervezetekbe való tömörülés csak akkor szolgálhatja a tagországok hosszú távú érdekeit, ha nem a kibővített belső piac védelmét tűzi ki célul, hanem éppen a belső hatékonyság növelésén keresztül a versenyképesség javítását. Ebből a szempontból a Mercosur esetében megkérdőjelezhető, hogy a látszólagos gyors sikerek (7 év alatt a belső kereskedelem a négyszeresére nőtt) ellenére valóban hozzájárul-e a térség gazdasági helyzetének javításához. A tapasztalat azt mutatja, hogy bár esetenként indokolható a rövid távú haszon learatása (mint például a természeti erőforrások részbeni felélése vagy esetünkben a protekcionizmus), ha ez forrást teremt a további, már hosszú távon is fenntartható fejlődés megvalósításához. A legtöbb esetben azonban a sikerek árnyékában ez utóbbi lépés elmarad, különösen ott, ahol a politikai és a gazdasági döntések átláthatósága hiányt szenved.

Szociális állapotok

Bár az elmúlt tíz évben tetemesen nőtt a latin-amerikai gazdaságok teljesítménye, a társadalmi különbségek érdemben nem csökkentek, és a legszegényebb rétegek

helyzete is csak minimális mértékben javult. Míg a fejlett ipari országokban a teljes népességnek 50-60 %-a tartozik a társadalom középső rétegébe, addig ez az arány Latin-Amerikában mindössze 20 %. E földrészen található a világ legnagyobb jövedelmi különbségeivel „büszkélkedő” két ország, Brazília és Guatemala, ahol a társadalom felső 10 %-a rendelkezik a jövedelmek 90 %-ával, míg az alsó 90 %-a a jövedelmek 10 %-ával. De a jövedelmi különbségek valójában a felső 10 % és a fennmaradó 90 % egésze között is igen nagyok. Míg az USA-ban a felső decilis átlaga csak 60 %-kal magasabb a többiekénél, addig Latin-Amerikában 160 %-kal.

Hatalmas kihívást jelent a folyamatosan duzzadó városi lakosság életkörülményeinek javítása. 2000-re a térség teljes népességének 75 %-a (380 millió ember) városlakó volt, s ez az arány világviszonylatban is egyedülálló. Latin-Amerikában 52 olyan várost találunk, amelynek lakossága meghaladja az 1 milliót, és némelyiküké az 5 milliót is. A hatalmasra nőtt városok lakosságának többsége azonban a legalapvetőbb életfeltételekhez sem jut hozzá. A városokhoz nőtt szegénynegyedek bádorgépületeiben nincs víz, fűtés, nincs úthálózat és legtöbbször a hatóságok keze sem ér el odáig. Ezek a negyedek valójában fehér foltok az országok térképén, és ott él a lakosság jelentős része. Nincs orvosi ellátás, kérdéses az alapkutatás megléte és elérhetősége, s kitörési pont sem adódik az oda született vagy került emberek számára.

A társadalom legnagyobb része nem részesült kézzelfoghatóan az elmúlt tíz év eredményeiből. Az oktatás területén szinte semmilyen előrelépés nem történt, pedig az adatok és a józan ész is azt mondja, hogy ez a kulcsa a szebb, gazdagabb jövőnek. A legjobban kereső 10 % átlagosan három évvel többet járt iskolába, mint a következő 10 %, a legkevesebbet kereső 30 % hátránya pedig már mintegy 7 év.

Tovább erősíti a társadalom rétegeinek elszakadását, hogy a fiatalok körében egyre növekszik a kábítószerfogyasztás, és ez is – minden egészségügyi, gazdasági és jogi következményével – elsősorban a szegény sorban élőkre jellemző.

A következtetés valószínűleg senkire nem hat a reveláció erejével: a térség országainak minél hamarabb nagy összegeket kellene befektetniük az oktatásba, az egészségügybe és egyéb szociális területekre. Az elmúlt tíz évben, a növekedés időszakában nem történt érdemi előrelépés ezen a téren, s ez már középtávon is megkérdőjelezi az eddigi növekedés fenntarthatóságát. A legtöbb ország növekedése pusztán mennyiségi volt, a minőség, a hatékonyság növelése, a termelés szerkezeti átalakítása terén kevés előrelépés történt, az is elsősorban a betelepült multinacionális vállalatoknak köszönhető.

A nagy kérdés az, honnan, milyen forrásból finanszírozzák a szükséges fejlesztéseket. E kérdésre idővel választ adhatna a GDP bővülése, azonban a látványos adatok ellenére 1990 és 2000 között a térségben az egy főre eső GDP átlagosan 15 %-kal nőtt (ez éves szinten 1,4 százalékos növekedésnek felel meg). Ez általában inkább stagnálásnak, mint akár közepesen gyors növekedésnek tekinthető, a világátlaghoz képest pedig inkább relatív elmaradást jelez. Ennek ellenére a növekedés forrásai megvannak, azonban elsősorban a természeti környezetben, ásványkincsekben testesülnek meg. Ezek felélése, s az ezzel járó környezeti károk pedig olyan adósságot ró(ná)nak az országokra és az egész Földre (lásd az Amazonas-medence esőerdőinek kiirtását), amelyet jobb lenne elkerülni. Márpedig az eddig elért eredmények is jórészt e meg nem újuló tőke rovására valósultak meg.

Összefoglalás

A következő években Latin-Amerika várhatóan – csakúgy, mint a kilencvenes években – követni fogja a világgazdasági trendeket, amelyek eddig is meghatározóak voltak. A külső tendenciáktól csak negatív irányban térhet el, mivel számos belső feszültség terheli mind az egyes országok, mind a regionális csoportosulások helyzetét.

Latin-Amerika további növekedése szempontjából a korlátok, s ezzel egyben a megoldandó problémák, feladatok közé kell sorolnunk a társadalmi egyenlőtlenség magas fokát, különösen a szakképzett munkaerő relatív hiányát, valamint a termelés szerkezeti problémáit. Dominál az alacsony hozzáadott értéket hordozó termékek termelése és exportja (különösen az integrációs csoportokon és a térségen kívülre), és – a kilencvenes években végrehajtott privatizáció, és a beáramló külföldi tőkebefektetések implikálta hatékonyságnövekedés ellenére – nemzetközi összehasonlításban csekély a termelés hatékonysága.

A NAFTA kiterjesztésének köszönhetően az USA gazdasághoz egyre szorosabb szálakkal kötődő közép-amerikai régió és az ahhoz csak lazábban kapcsolódó, mégis függő helyzetben levő Dél-Amerika gazdasági fejlődése között egyre markánsabban jelenlévő különbségek növelik a régióon belüli feszültségeket és különbségek mélységét, s ez negatívan befolyásolhatja, lassíthatja egy jövődöbeli, az egész amerikai földrészt magában foglaló szabadkereskedelmi egyezmény, integráció létrejöttét.

Döntő momentum lesz, hogy milyen feltételekkel juthatnak hozzá a térség országai a fejlődéshez nélkülözhetetlen további külső forrásokhoz. Ebből a szempontból az argentin adósságválság negatív hatása meghatározó lehet, annak ellenére, hogy a befektetők az utóbbi években megtanultak különbséget tenni a feltörekvő országok között.

Továbbra is vonzó lehet a hatalmas potenciális belső piac, azonban a növekedési kilátások romlása elbizonytalaníthatja az ezt célzó befektetőket. Újra hangsúlyozni kell, hogy a térségen belüli különbségek várhatóan növekedni fognak annak ellenére, hogy az ezt a folyamatot meghatározóan befolyásoló USA gazdasága recesszióval küzd. Az olaj árának növekedése további lökést adhat a különbségek növekedésének.

Az 2001. szeptember 11-i események és az argentin politikai és gazdasági válság egyrészt együttműködőbbé teheti a külvilágot, és talán rádöbbeníti a térség politikusait

is, hogy szemléletváltásra van szükség ahhoz, hogy a nyolcvanas évtized vegetálásból, s a végül csalódást keltő kilencvenes évek illúzióitól elszakadva a 21. században végre valóban elkezdődjön a térség felzárkózása a fejlett világhoz.

Magyarország a kilencvenes években több szempontból párhuzamos pályát futott be Latin-Amerika néhány országával, és az ebben a cikkben is említett hibákat és tanulságokat nekünk is érdemes megfigyelnünk.

Kulcsszavak: *Latin-Amerika, gazdasági fejlődés, regionalizmus, Mercosur*

